

Abdülhamit Döneminde SANSÜR I

CEVDET KUDRET

Cumhuriyet

A B D Ü L H A M İ T D E V R İ N D E

S A N S Ü R

i

Türkiye'de basın üzerinde baskı ve sansür denince akla hemen Abdülhamit devri gelir. Oysa sansür ve benzeri baskılar daha önceki devirde başlamış; Abdülhamit o konuda epey zengin bir birikime mirasçı olmuş, geçmişteki denemeleri gözönünde bulundurarak, sistem üzerinde her yıl biraz daha oynamış, onu bir kuyumcu gibi işlemiş, "geliştirmiş"; kanun ve tüzüklerdeki bütün boşlukları doldurmuş, açık kapıları tıkamış; kurduğu düzeni tam 33 yıl hiç aksatmadan uygulamıştır.

Türkiye'de basınla ilgili ilk "nizamname" (tüzük) Abdülaziz devrinde yayınlanmıştır (Aralık 1864). Fransa'da I-II. Napoleon zamanında hazırlanan (1852) basın kanunundan çevrilen bu nizamname, İkinci Meşrutiyet devrinde çıkarılan (Temmuz 1909) Matbuat Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır. Söz konusu nizamnameye göre, süreli yayın yapmak isteyenler, Osmanlı uyruğu iseler Maarif Nezareti'nden, (Milli Eğitim Bakanlığı'ndan) yabancı iseler Hariciye Nezareti'nden (Dışişleri Bakanlığı'ndan) ruhsat

alırlar (madde 1). Nizamname koşullarına uymayanlar için konan hapis ve para cezaları yanında, en önemlisi, mahkeme kararı olmadan, hükümetçe alman idari kararlarla süreli yayınların geçici ya da kesin olarak "tatil edilmesi" (kapatılması)dir: Devletin iç güvenliğini ve asayişini bozucu bir suçun işlenmesini kışkırtan gazeteler hükümetçe geçici ya da kesin olarak kapatılır (m. 13). Ayrıca, saltanat, padişah, hanedan hakkında uygunsuz sözler ve deyimler kullanan, hükümet aleyhinde taarruzda bulunan (m. 15), nazırlara dokunacak söz yazan (m. 16), devletin dostu ve müttefiki olan hükümdarlara dokunur söz ve deyimler kullanan (m. 17), yabancı devletlerin Türkiye'de oturan elçilerini, temsilcilerini, memurlarını vb. kötüleyen (m. 21) gazeteler hükümetçe bir ay süre ile kapatılır (m. 27). İki yıl içinde mahkemece üç kez aleyhte hüküm giyen gazete ve süreli yayınlar hükümetçe geçici ya da kesin olarak kapatılır (m. 29). Bir başka maddede de, yabancı ülkelerde bastırılıp da siyasi ve idari konulardan söz eden devlete saldırma ve düşmanlık düşünceleri taşıyan yazılan basan gazete ve yayınların Türkiye'ye sokulması ve yayılması yasaklanmıştır (m. 9, Bk. Belgeler II).

Çeşitli gazetelerin kapatılmasına yol açan bu nizamname hükümleri dahi bir süre sonra yeterli görülmemiş; Girit sorunu, Belgrat kalesinin verilmesi (Ali Suavi: Muhbir), "Şark Meselesi" (Namık Kemal: Tasvir-i Efkar) vb. gibi konular ele alınarak hükümetin eleştirilmesi sadrazam Ali Paşa'yı tedirgin etmiş ve "Kararname-i Âli" (hükümet kararnamesi; sözlük anlamı: Yüce kararname; alay anlamında:

Ali Paşa kararnamesi) diye anılan ünlü kararname yayınlanmıştır (Mart 1867):

*"İstanbul da çeşitli dillerde basılan gazetele-
rin bir kısmının bir süreden beri memleketin
genel çıkarlarına aykırı birtakım zararlı dü-
şünceler ve yalan haberler yayınlamakta...,
bir çok uydurma ve yalanlarla zihinleri karış-
tırma, bunun sonucu olarak da halk arasında
çatışmaya yol açmakta "*

oldukları gerekçesiyle çıkarılan bu kararname ile:

*"Asayiş ve düzeni korumak gerektiğinden, bu
tür türlü gazete ve dergilerin bütün devlete ve bü-
tün millete dokunan zararlarının önlenmesi
için, Basın Nizamnamesi 'nin hükümleri dışın-
da olarak hükümetçe cezalandırma işlemine
ve önleyici tedbirler alınmasına karar veril-
miştir." (Bk. Belgelet III.)*

Böylece, kanun ve tüzükleri hiçe sayan, onların üstün-
de bir güce sahip olan bu kararname ile basın kısıktırak bağ-
lanmış, memleketin genel çıkarlarına aykırı davranmak"
gerekçesiyle bir çok gazete (Muhbir, Vatan, İbret, Hadika,
Sirâc, Diyojen, vb.) süreli ya da süresiz olarak kapatılmış-
tır. Hele Mahmut Nedim Paşa'nın son sadrazamlığı sırasın-
da, "Kararname-i Âli" dahi yeterli görülmemiş, yeni bir ka-

rarname ile basma ilk kez sansür konmuştur. Bir çok yolsuzluklara ve kanunsuz hareketlere adı kansan Mahmut Nedim Paşa, bu ikinci sadrazamlığı sırasında Bosna isyanı (Ağustos 1875), Bulgar isyanı (Mayıs 1876), Selanik olayı (Mayıs 1876) gibi olayların çıkmasına, bu olaylarda pek çok müslüman - Türk'ün öldürülmesine sebep olması; Makedonya ve Bulgaristan göçmenlerinin perişan hali, bardağı taşıran son damla olmuş; istanbul'da büyük bir öğrenci gösterisi düzenlenmiş (10.5.1876); şaşkına dönen Mahmut Nedim Paşa, olup bitenleri halka duyurmamak için basına sansür koymayı düşünmüş; ve ertesi gün çıkana gazetelerde:

"Osmanlı basınının yazılarına ziyadesiyle dikkat edilmekte ve çoğu zaman kapatma gibi cezalar verilmekte ise de, güncel durumun önemi dolayısıyla gazetelerin kesinlikle inzi- bat altına alınması gerektiğinden, İstanbul da ve memleketin her yerinde çeşitli dillerde basılan gazetelerin basılmadan önce muayene- si usulü konduğu " (Bk. Belgeler IV.)

ilan edilmiştir (11 Mayıs 1876). Bu ilk sansür kararname- sini birinci sayfada yayınlamak zorunda kalan Basiret gaz- zetesini (No. 1809), aynı sayfaya: "Matbaamızın makinesi bozulduğundan birkaç gün gazetemizi yayımlayamayacağımızı üzüntü ile müşterilerimize ilan ederiz" diye bir yazı koymuş; dördüncü sayfadaki ilanlar dışında, birinci, ikin-

Ali Paşa

Mahmut Nedim Paşa

ci, üçüncü sayfaları beyaz bırakmıştır (Ahmet Rasim, "İstibdattan Hakimiyet-i Milliye", c. II, 1925, s. 126, Basiret gazetesi sahib-i imtiyazı Ali, "İstanbul'da Yarım Asırlık Vakaayi-i Mühimme", 1325; 2. bas. 1976); (*) Sabah gazetesinde de, aynı gün, iç sayfalarda sansürün çıkardığı yazıların yerleri boş bırakılmıştır. Sansür kararnamesinin yayınlandığı gün öğrenciler Babıali'yi basmaya kalkışmışlar, Mahmut Nedim Paşa İran elçiliğine sığınmış, aynı gün azledilerek yerine Mütercim Rüştü Paşa sadrazam olmuş, ertesi gün sansür kararnamesi yürürlükten kaldırılmış, iki hafta sonra da Abdülaziz tahttan indirilerek, V Murat hükümdar ilan edilmiştir (20 Mayıs 1876)

Abdülhamit'ten önceki bu dönemde, yukarda anlatılan bir günlük uygulama dışında sansür edilmemişse de, kitaplar, Meclis-i Maarifçe incelendikten, "memlekete ve devlete zararlı olmadığı" saptandıktan sonra verilecek ruhsat ile basılabilmekte idi; 1857 tarihli "Basmahane (basımevi) Nizamnamesi"ne göre, basımevleri ruhsatsız kitapları basamazlardı. (Bk. Belgeler I.)

II. Abdülhamit. işte böyle bir deneme ve hazırlık döneminin mirasçısı olmuştur.

Abdülhamit devrinde, 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'ne hiç dokunulmamış, (Meclis-i Mebusan'da yeni bir "Matbuat Nizamnamesi" hazırlanmışsa da, yürürlüğe kon-

(*) Ahmet Rasim ve Basiret gazetesi sahibi Ali, o gün gazetenin beyaz çıktımı söylemekte iseler de. Milli Kütüphane'deki gazete, koleksiyonundan söz konusu sayının tabii biçimde basılı olduğu görülmüştür.

"Osmanlı memleketlerinde basımevi açmak isteyenlerin elinden padişahın kutsal haklarına ve devletin çıkarlarına dokunur eserler basmayacağına dair senet alındıktan sonra Dahiliye Nezareti 'nden ruhsatname verilir " (m. 5), "Basımevlerinin içinde mürettepler ve başka işçiler çalışırken kapısı yalnız bir zemberek ile kapalı olacak ve iki yanında dükkân ve başka yapılar varsa, basımevlerinin içerisinden onlara geçilebilir kapı ve pencere gibi şey olmayacaktır" (m. 15), "MaarifNezareti, Matbuat İdaresi memurlarıyla, gereklikçe zabıta memurları her zaman basımevini muayene edebilirler" (m. 16), "Her basımevi sahibi, Matbuat İdaresi 'nce istendiğinde, kullandığı aletlerin türünü ve cinsini bildirecek; basımevinde bulunan çeşitb harflerin basılı örneklerini dahi verecektir" (m. 17), "hiçbir basımevi sahibi, basacağı kitabı, MaarifNezareti 'nden resmi ruhsat alınmadıkça basamaz " (m. 19), "Yabancı memleketlerde basılmış kitap ve dergilerle her çeşit resim, madalya, arma ve benzeri şeyler İstanbul'da MaarifNezareti 'nden, vilayetlerde valiliklerden ruhsat verilmedikçe Osmanlı ülkesine sokulamaz" (m. 23, 24), "Kitapçılarla gezici olarak kitap, dergi, resim ve başka basılı şeyleri taşıyan, satan, dağıtanlar ve mürettepler ruhsat tezkeresi almaya mecburdurlar; kitapçı dükkânları

gereklikçe zabıta memurları ve Maarif Matbuat İdaresi teftiş memurları tarafından muayene olunur" (m. 26), "Gazete ve başka süreli yayınları taşıyan, satan ve dağıtanlardan sokaklarda ve herkesin geçtiği yerlerde sattıkları süreli yayının adından başka içeriğini sezdiren sözlerle bağırانların ruhsat tezkereleri geri alınır" (m. 28), "Bunizamname hükümlerine aykırı olarak yayınlanan zararlı ve edebe aykırı basılı şeyleri ve resimleri bileri kaçıkça ya da gizlice taşıyan, satan ve dağıtanlar söz konusu basılı şeyleri yazan ve basanların suç ortağı sayılır" (m. 29 - Bk. Belgeler V.)

Dört yıl sonra, bu nizamnamenin 29'uncu maddesini değiştiren bir kanun (1892) ile, "... taşıyan, satan ve dağıtanlar..."dan başka, yasak yayınları "topluya yamında bulunduranlar" da "yazan ve basanların suç ortağı" sayılmıştır. (Bk. Belgeler V.)

Yukardaki nizamname, birkaç yıl sonra yeni bir nizamname (Aralık 1895) ile daha da sıkı hale getirilmiştir.

' Gerçi, Abdülhamit tahta geçtikten dört ay sonra yayınlanan (23 Aralık 1876) "Kanun-i Esasi" (anayasa)nin 12'nci maddesinde "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" denmekte ise de, padişah, yine Kanun-i Esasi çerçevesi içinde bunu işlemez hale getirmeyi başarmıştır: Söz konusu kanuna göre Meclis'i toplamak, kapatmak, yeniden seçim yaptırmak yetkisine sahip olan (m. 35,73) padişah, Rus savaşının açılmasına (Nisan 1877) sebep olduğu bahanesiy-

Sultan Abdülâziz

II. Abdülhamit
(50 yaşında iken alman fotoğrafı)

le Meclis'i kapatmış (Haziran 1877), yine aynı kanunun başka bir maddesinin:

"Genel Meclis toplantı halinde olmadığı zamanlarda devleti muhataradan ya da genel güvenliğin bozulmasından korumak için... Vekiller Heyeti'nin vereceği kararlar kanun hükmü ve kuvvetindedir " (m. 36)

hükmüne dayanarak da Vekiller Heyeti'ne bir sıkıyönetim kararnamesi yayınlamıştır (2 Ocak 1877). Bu kararnamede şöyle bir madde vardır:

"Askeri hükümet, gerekli görünen kişilerin gece ve gündüz evlerini aramaya; şüpheli ve sabıkalı güruhundan olup hükümetçe tutuklananları, sıkıyönetim altına alınan yerde konutları olmayan kişileri başka bir yere uzaklaştırmaya; ... zihinleri karıştıracak yayın yapan gazeteleri hemen kapamaya ve her türlü cemiyetleri (toplantılar, kurullar, dernekler) yasaklanmaya yetkilidir." (m. 6).

Evleri basmak, kişileri sürmek, gazeteleri kapamak, toplantıları yasaklamak vb. gibi eylemlerle otuz üç yıl sürecek ve gittikçe şiddetlenecek olan baskılı yönetim, Abdülhamit'in tahta çıkışından aşağı yukarı bir yıl sonra işte böyle başlamış, toplumun özellikle aydın kesimini kasıp kavurmuştur.

Bütün bu olacakları önceden sezen gazeteci Teodor Ka-

sap Efendi, gazetelerin hemen hemen ağız birliğiyle övdüğü "Kanun-i Esasi"nin kimi maddelerine karşı çıkmış; meşrutiyet ile halka birtakım haklar verileceği görüşüne karşı, İstikbal adlı gazetesinde, "halka hak verilmez, hak alınır" görüşünü ileriye sürmüştü; hazırlanmakta olan yeni "Matbuat Nizamnamesi"nde şiddetli maddeler bulunduğu söylenileri üzerine de, "kanun dairesinde serbestlik" düşüncesi-ni, Hayal adındaki ünlü mizah gazetesinde eleştirmiştir:

Biliniyor ki, Kanun-i Esasi 'nin on ikinci maddesinde "Matbuat kanun dairesinde serbesttir " denilmiş. Nitekim, dokuzuncu maddesinde de "Osmanlıların hepsi kişi özgürlüğüne sahip ve başkasının özgürlük hakkına saldırmamaklayükümlüdür " denilmiş. İşte, "matbuat serbesttir " demek, "Osmanlılar özgürdür " demek gibidir. (...) Osmanlılar özgür olduğu halde onlara özgürlüklerini yasaklamak ve baskı yapmak için nasıl kanun yapılmazsa, "Matbuat kanun dairesinde serbesttir " demekle, onun kanunu da baskı hükümleri getirmemek gerekir... Madem ki Kanun-i Esasi 'nin buyurduğu üzere, matbuat kanun dairesinde serbesttir; bu halde yeniden kanun koymaya uğraşmaktansa, eski Matbuat Kanunu 'nun görüşüp inceleyerek onun hükümleri arasında Kanun-i Esasi de vaat edilen serbestliğe aykırı olan yerleri atılarak adalet ve serbestliğe uydurulsun ("Matbuat Nizamnamesi", Hayal, Nisan 1293/1876, No: 344).

Teodor Kasap'ın üç yıl hapis cezasına mahkûm olmasına
yol açan ünlü karikatür

Altındaki yazı:
- *Nedir bu hal Karagöz?*
- *Kanun dairesinde serbesti Hacivat!*

Bu yazıdan birkaç ay önce, yine aynı gazetede yayınladığı elleri ve ayakları bağlı bir Karagöz karikatürünün altına: "Kanun-i Esasi'nin 12'nci maddesine mizah yoluyla imada bulunulmuştu (Şubat 1292/1876, No: 319). Abdülhamit, bu karikatür dolayısıyla dava açtırmış; mahkeme, söz konusu karikatürle Kanun-i Esasi'nin hafifsendiği kanısına varmış; Teodor Kasap, baskı hüMmlerinin değiştirilmesini önerdiği eski Matbuat Nizamnamesi'nin 15'inci maddesinin son fıkrasına dayanılarak (Bk. Belgeler II) üç yıl hapse mahkûm olmuştur (Mart 1877). Kanun-i Esasi'nin 12'nci maddesiyle ilgili bu çok ünlü olay, ilk uygulamalardan biridir.

Konumuz "sansür" olduğu için, yine o nokta üzerinde duralım.

Kitap sansürü Abdülhamit'ten önce de vardı. 1875 tarihli "Basmahane Nizamnamesi"ne göre, kitapların "Meclis-i Maarifçe" incelenip "memlekete ve devlete zararlı olmadığı" saptandıktan sonra verilecek ruhsat ile basılabileceğini daha önce söylemiştim. Bu nizamname, Abdülhamit'in ünlü "Matbaalar Nizamnamesi" (1888) ne kadar yürürlükte kalmış, kitapları basılmadan önce denetleme sansür işi, "Meclis-i Maariften alınıp, yine Maarif Nezâreti'ne bağlı "Encümen-i Teftiş ve Muayene" adlı bir kurula verilmiştir (1881). Bu kurulun görevi):

"Türkiye 'de basılacak bütün dinî kitaplar, risaleler (broşürler), fennî ve edebî her çeşit basılı şeyler, siyasetle ilgili olmayan süreli risa- *

*leler; resim, levha, madalya ve armalar; Türkiye 'ye girecek yabancı basının içeriğinin sa-
kıncalı olup olmadığının gümrük ve postaha-
nelerdeki özel memurlar tarafından kestirile-
meyen kitap ve sâirenin incelenmesi..."dir.*

Bu kurulun kadrosu, kurulduğu sırada 7 kişi (1 başkan, 6 üye) iken, 1907'de 59 kişiye yükselmiştir (1 başkan, 45 üye, 5 muayene memuru; gümrük ve postalarda 1 sansür müdürü, çeşitli dilde 7 muayene memuru). Bu da, kitapla-
ra karşı yürütülen baskının gittikçe nasıl arttığını gösterir. Bir süre sonra bu kurul da yeterli görülmemiş, onun yanın-
da, "Tedkik-i Müellefât Komisyonu" (yazılmış kitapları in-
celeme komisyonu) adlı ikinci bir kurul (1897) ile, "Kü-
tüb-i Diniyye ve Şer'iyye Tedkik Hey'eti" (din ve şeriatla
ilgili kitapları inceleme kurulu) adlı üçüncü bir kurul (1903)
daha kurulmuştur. "Tedkik-i Müellefât Komisyonu" daha
yüksek düzeyde bir kurul olup; görevi:

*"Encümen-i Teftiş ve Muayene 'nin inceleyip
basılmasına ruhsat verdiği Arapça, Farsça ve
Türkçe kitaplarla Türkçe piyesleri yeniden in-
celemek "tir.*

Kadrosu 8 kişidir (1 başkan, 7 üye). "Kütüb-i Diniyye ve Şer'iyye Tedkik Hey'eti"nin kadrosu da 8 kişidir (1 başkan, 7 üye). Böylece, sansür işiyel görevli memurların sayısı* toplam olarak 75 kişiye yükselmiştir. (Server R. İs-

kit, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, 1939, "Tahlil ve Tarihçe" bölümü, s. 69-74).

Bunlar birtakım soyut rakamlardır. Bir şeyler sezdirirse de, yeteri kadar açık değildir. Konuyu iyice aydınlatmak için, kitaba karşı gösterilen kuşkunun zamanla nasıl düşmanlık haline vardığını somut örneklerle belirtmek gerekir. Şu tek örnek, söz konusu düşmanlığı gözlerimiz önünde canlandırmak için yeterlidir samyorum. 1902 yılında Maarif Nazırlığı'ndan Mabeyin Başkâtipliği'ne şöyle bir yazı gönderilir:

"Encümen-i Teftiş ve Muayene 'ce, zararlı olmalarından dolayı şimdiye kadar tutuklanıp el konularak toplanıp kalmış ve Kâğıthane civarında yakılıp yok edilmesi için izin istenmiş olan yüz elli çuval kitap ve kâğıtların oraya yollanmasından vazgeçilerek Nezâret avlusunda veya o civardaki bir yerde yakılıp yok edilmek için, Allahın gölgesi olan padişahın sözlü iradeleri bulunduğundan, Nezâret, dairesinin arka tarafındaki bahçede adı geçen kâğıtların bi demirkafes içinde yakılıp yok edilmelerinin mümkün olduğu anlaşılmıştır; ancak, ne kadar çaba ve özen gösterilirse, yine de yanan kâğıtların havalanarak etrafa dağılması ve duman çıkması önlenemeyeceğinden, bunları ise etraftan dikkati çekeceği, geçen yıl hademe tarafından bazı eski ve gerek-

siz kâğıtların avluda yakılması üzerineyangın var zannedilerek tulumbacıların Nezaret da-iresine koşup gelmesiyle anlaşılmıştır. Neza-ret civarında bulunan Çemberlitaş hamamının külhanında yakılmaları halinde ise, böyle sa-kıncalara meydan kalmayacağı gibi, sözü edi-len külhan, Nezaret bahçesine bitişik ve söz konusu kâğıtların bulunduğu mahzen yakının-da olduğu için, kâğıtların dışarıya çıkarılmak-sızın doğrudan doğruya ve gürültüsüzce ora-ya taşınması ve yakılması kaabil olacağından, bu yol her bakımdan uygun görülerek hamam kiracısı çağırılıp zararlı kâğıtlardan söz edil-meksizin bazı gereksiz kâğıtların hamam kül-hanında yakılacağı bildirilip razı edilmiş ve cumadan başka her gün birer miktar kâğıtla-rın Encümen-i Teftiş ve Muayene Başkanı Ab-dullah Hasip Efendi hazretlerinin gözetimi al-tında olarak Meclis-i Maarif üyelerinden ib-rahim Efendi ve İlkokullar Müdürü Şükrü Bey 'in çalışmalarıyla ve son derece dikkat ve özenle, söz konusu külhana taşınma ve yakıl-maları ve böylece az zamanda arkasının alın-ması mümkün bulunmaktadır. Allah 'ın gölge-si Padişahça ne yolda emir ve ferman buyu-rulursa, yüce hükmünün yerine getirileceği arz olunmakla..."

Maarif Nâzın 'mu önerisi sarayca kabul edilince, kitap-tan yakmakla görevli kurul, bir kaç gün sürdüğü anlaşılan yakma işi dolayısıyla aşağıdaki tutanakları düzenler:

"Encümen mahzeninde toylanıp Çemberlitaş hamamında yakılıp yok edilmesi yüce Halife-nin iradesi gereğince, yüz elli çuval kararlı kâğıtların kimse görmeyerek uygun biçimde adı geçen yere taşınması için Nezâret dairesi-ne bitişik hamamın bahçe duvarında bir geçit açılarak bugün saat altı buçukta yakılmasına başlanılmış ve vaktin elverdiği ve külhanın alabildiği derecesinde saat on buçuğa kadar on üç çuval önümüzde yaktırılmış ve hepsi kül haline geldikten sonra su döktürölüp mahve-dilmiş ve yarın sabah saat on İkidenden itibaren tekrar işe başlamak kararlaştırılmış olduğu bilgi olarak arz olunur. Olbâbda... - 7 Mayıs 318 (1902)-İmzalar"

"Bugün dahi sabahleyin saat on ikide topla-narak zararlı kâğıtların yakılmasına ve yok edilmesine başlanılmış; külhanın genişliğinin yetersizliğinden dolayı saat on buçuğa kadar yirmi iki çuval yaktırılabilmiş ise de, hamam külhanında şunun bunun gözüne çarpmamak için üstüne su döktürülerek çamur haline ge-tirildikten sonra daireye bitişik bahçede özel olarak hazırlanan çukura doldurulup toprak-

la da örttürülmüş ve yarın dahi bu vakit vezamanda ise başlanacağı kararlaştırılmış olmakla, o bâbda... - 8 Mayıs 318 "

"Bugün dahi sabahleyin saat on ikiden akşam on ikiye kadar zararlı ve yasak kâğıtlardan eli beş çuval yaktırılmış, şimdiye kadar yakılıp yok ettirilen kitap ve risalelerin konduğu çuvalar yüz altmış beşe çıkmış ve eski toplamdan fazla görünen on beş çuval, Encümen mahzeninde dağınık olarak bırakılan kâğıtların varlığından doğmuş ve Padişah hazretlerinin yüce iradesi gereğince yok edilmesi gereken kâğıtlardan eser bırakılmamış olmakla, ol bâbda... -12 Mayıs 1318" (osman Nuri, Abdülhamid-i Sâni e Devr-i Saltanatı, c. II, İstanbul 1327/1911, s. 587.589).

İki kurulun Sansüründen geçtikten sonra ruhsat verilen kitaplar dahil, basımevi ve kitapçıları denetlemekle görevli Matbuat İdaresi memurlarınca "zararlı" diye toplamak istenince, basımevi ve kitabevi sahipleri bunların ruhsatlı olduğunu söyleyerek karşı çıkmışlar; bunun üzerine, Mabeyin Başkâtipliğinden Maarif Nezâretine yazılan bir iradede (Mayıs 1900):

"İnceleme ve denetleme işinin iyi yürümediği anlaşılmış olduğundan, basılmadan önce incelenmeye özen gösterilmekle birlikte, bası-

mevleri ve kitap satan dükkânlar hakkındaki denetimlerin Maarif ve Dahiliye Nezaretleri 'nce ortaklaşa ve o türlü zararlı kitap ve risalelerin satılmasına meydan verilmeyecek derecede yapılması" (Server R. İskit, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, 1939, s. 867 - Bk. Belgeler VI.)

istenmiş; kısa bir süre sonra bu da yeterli görülünce, ertesi yıl başka bir irade (Ağustos 1901) ile, Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurulu ile Tetkik-i Müllefât Komisyonu'nca ruhsat verilen bütün eserlerin:

"Hangi basımevimde basılacak olursa olsun, her şeyden önce Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü 'nce, basılması ile ilgili tedbirlerin alınması ve içeriği gözden geçirilmek üzere Dahiliye Nezâreti Müsteşarlığı 'na verilmesi, işlemleri tamamladıktan sonra basılması için adı geçen müdürlükçe görüldüğünü bildirir bir açıklama yapılmasının usul edinilmesi" (İskit, a.g.e., s. 877-Bk. Belgeler VII.)

bildirilmiştir. Bu iki irade, sarayın Maarif Nezâretinden çok Dahiliye Nezâretine güvendiğini göstermektedir.

Özellikle bu tarihlerden (1900, 1901) sonra, kitap bastırmak için ruhsat alma işi öylesine zorlaşmış; alınsa bile incelenmek üzere Encümen-i Teftiş ve Muayene'ye veri-

len kitaplar ayrı ayrı dört beş kişinin elinden geçerek ve her birince birtakım yerleri çizilerek öyle delik deşik bir hale getirilmekte idi ki, yazarların çoğu artık yazmamayı yeğlemişti. Halit Ziya Uşaklıgil, tefrika edilmekte olan Kırık Hayatlar adlı romanının en umulmayacak yerleri üzerinde sansür memurunun kırmızı kaleminin delice dolaştığını; yalnız sözcüklere, satırlara değil, uzun paragraflara kadar şurasını burasını delip onu kalbura çevirdiğini görünce, kalemini kırmızı mürekkeple çizilmiş satırların ortasına saplamış; tâ Meşrutiyet'in ilânına kadar, altı yıl, ne basılmak, ne saklanmak için tek bir satır yazmamıştır (Halit Ziya Uşaklıgil, Kırık Yıl, 2. bas., 1969, s. 545-546). - Yine aynı yazardan öğrendiğimize göre, günün birinde bütün manzum yazılar yasak edilmiş; ne eski, ne yeni tarzda tek bir manzum satır bir küçük dize basında yer bulamaz olmuştur (a.g.e., s. 545).

Encümen üyelerinin sayısı çoğaldıkça kitap sayısı azalmış, Encümen'e iş kalmamış, üyeler sigara kâğıdı ve kibrit kutusu kapaklarındaki resimleri incelemeye ve sansür etmeye başlamışlardı (Osman Nuri, a.g.e., s. II, 1130). Müstecâbî-zâde İsmet Bey adlı bir ozanının verdiği bir curnal, bu konuyla ilişkisi bakımından dikkate değer:

İngiltere 'den gelen kibrit kutularının kapakları kan rengini andırdığı ve markası da kılıç şeklinde olduğu gibi, "ittifak" anlamına gelen Fransızca "Union" sözcüğü de yazılı bulunduğu göre, bunun özel bir düşünceye da-

yandığı. (Asaf Tugay, İbret, Abdülhamit'e Verilen Journaller ve Journalciler, s. 29).

Abdülhamit devrinde sayısı ve kimlikleri aşağı yukarı bilinen resmî sansür memurlarının yanında, sayısıJainleri aştığı anlaşılan ve "curnalcı" diye anılan gönüllü sansürcüler de vardı. Abdülhamit devrinde curnalcılık ayrı bir konu. Ben burada sadece basınla ilgili birkaç örnek üzerinde durmakla yetineceğim. Yukarda "gönüllü sansürcüler" diye andığım curnalcılar, sarayca hoşla gitmeyen pazarların (Namık Kemal, Ziya Paşa, vb.) yasaklanmış kitaplarını okuyan ve satanları curnal ederlerdi. Bundan ne kadar ücret ya da ödöl aldıklarını bilmiyoruz. Tanınmış bir kişinin curnal edilmesinden birtakım çıkarlar sağlansa bile, Selânik'in Sanşaban kazası nüfus memuru Nevrekop'lu Mehmet Efendinin yanında zararlı yayın bulunduğunu bildiren kişiye ne verirlerdi acaba? Selanik'te ordu müfettişi Hayri Paşa'ya 2 Mayıs 318 (1902) tarihinde Mâbeyin'den Başkâtıp Hasan Tahsin imzasıyla gönderilen şifrede:

"Sanşaban kazası nüfus memuru Nevrekop 'lu Mehmet Efendinin yanında bazı zararlı kâğıtlar bulunduğu,... özel olarak bir memur gönderilerek söz konusu kâğıtların hepsine el konmakla birlikte, kaçmasına meydan verilmemesi"

emredilmiş, Hayri Paşa da, yazdığı şifreli cevapta:

*".. Mehmet Efendinin gerek evinde, gerek da-
iresi içindeki odası, masaları ve hiçbir taraf
bırakılmaksızın dikkatle aranarak birtakım
özel mektuplarla bir çok Asır, Sabah gazete-
leriyle Cezmi, İntibah gibi kitaplardan çıktı-
ğını ve özel halleri araştırılmakta olup hiçbir
tarafa gitmesine meydan verilmemesinin ka-
za kaymakamlığına söylendiğini, kâğıt ve ki-
tapların geldiğinde takımı ile takdimi tabî ol-
duğunu.." bildirmiş. (Faiz Demiroğlu, Abdül-
- hamit'e verilen Jurnaller, 1955, s. 86).*

Nüfus memuru Nevrekop'lu Mehmet Efendi, okudu-
ğu bir iki gazete (hem de piyasada serbestçe satılan bir iki
gazete) ile bir iki kitap için, ta saray başkatibinden ordu mü-
fettişine kadar en yüksek mevkideki kimselerin kendisiyle
bu kadar yakından ilgilenmesine kimbilir nasıl şaşmıştır. O
devirde curnalcılık öylesine yayılmıştı ki, "Herkes birbirin-
den korkar, babalar çocuklarından, kocalar kanlarından
saklanırdı" (Uşaklıgil, a.g.e., s. 509), "Babasını, anasını,
kardeşini, evlatlarını jurnal edenler de görülmüştür" (Tu-
gay, a.g.e., s. 20). Sözelimi, Padişah yaveri üsteğmen Ali
Rıza Efendi, babası Ahmet Lütfü Paşaya inme indiğini du-
yup da yirmi gün izinle yanma gittiğinde, babasının "Sul-
tan Murat lehinde fikir beslediğini ve akrabasından, kovul-
muş Kemalettin'i de koruduğunu Eskişehir'den" yazmış
(Tugay, a.g.e., s. 27). Bu işi en tanınmamış kimselerden en
ünlü insanlara kadar pek çok kişi, ya üç beş kuruş kazan-

mak, ya mevkilerinde yükselmek, ya mevkilerini korumak, ya başlarına gelebilecek tehlikeyi savuşturmak, ya da uğradıkları cezadan, kötü durumdan (sürgünden v.b.) kurtulmak için yapıyordu. Buna, hiç umulmadık kişilerin, özgürlük savaşçısı diye bilinen kimselerin bile adlarının karıştığını görüyoruz. Sözelimi, Ziya Paşanın ahabı, Namık Kemal'in en yakın arkadaşı ve onun kitaplarının sürekli basıcısı Ebüzziya Tefik, Padişaha sunduğu bir curnalda şun-, lan yazıyor:

...Burada bulunan yabancı basımevlerinin hepsi yasaklanan her türlü işe cesaret edebilirler. Hele İran lılar bu memleketin en tehlikeli bir afetidir. Çakmakçılar yokuşundaki ünlü Valide Hanı onların istilası altında olup her türlü denetleme ve aramanın dışında kalmaktadır; ne Zaptiye Nezareti denetleyebilir, nede Maarif Nezareti aramağa cesaret eyler. (...) İşte bu hanın İran Şirketi adına bir matbaası vardır; herhangi kitap, eğer uygun gelirse, son derecede zararlı da olsa orada basılır. Mesela, Ziya Paşanın Zaptiye Nazırı Hasan Paşa dilinden yazdığı ünlü Zafername Şerhi orada birkaç kez basılarak memleketin her tarafına dağıtıldı. (...) Bu şirket Kemal Beyin Vatanyahut Silistre adındaki tiyatrosu ile Zavallı Çocuk adındaki bir tiyatrosunu şimdiye kadar elli defa basmışken ne Maarif Nezareti, ne de

*Zabtiye Nezaretiyasaklayabilmiştir. Hatta Kemal Beyin Rüyası adıyla geçen gün bir kitap-
çık daha basmış; elde kitap satan Acem 'ler-
den birinin Köprü üzerinde "Rüya-yı Kemal"
diye bağırarak sattığını görerek iki tane aldım.
(...) Padişahımızca bilindiği üzere Kemal Bey
vaktiyle Hürriyet adında bir gazete yayınla-
mıştı. Bir kulunuzun geçmişteki günahı şimdi
azarlamayı gerektirmeyeceği gibi, bir eser
vaktiyle basıldığından dolayı sahip için so-
rumluluk gerektirmez. Fakat bugün bir bası-
mevi öyle bir kitabı veya makaleyi ne sahibin-
den, ne de Maarif Nezareti 'nden ruhsat alma-
dan basarsa, hem yazarına, hem de kanuna
karşı sorumlu tutulmak gerekir. (...)Adı geçen
kitabın bir nüshası, Padişahımızca görülmek
üzere sunuldu. (Tugay, a.g.e., s. 129-130).*

Süleyman Nazif de, sürgün-memur olarak blunduğu
Bursa vilayeti mektupçuluğundan kurtulup herhalde İstan-
bul'a gelebilmek umudu ile:

*"Mehmet Ferit Efendi adında bir subayın za-
rarlı kağıtlar dağıttığına dair..." Tugay,
a.g.e., s. 31)*

bir curnal yazmış. Sırası gelmişken, Abdülhamit ve Meş-
rutiyet devirlerinin ateşli özgürlük savaşı diye bilinen ün-

l  bir edebiyatçı ve gazeteciden de söz edelim. Büyük aktör Behzat Haki'nin (Butak) sanatının 25. yılını anma do-layısıyla  ıkarılan Darülbedayi dergisinin özel sayısında Şu satırları okuyoruz:

1906: Behzat, babasının ölümünden sonra  s-tanbul'da Mercan  dadisi'ne devamla baŐla-mıştı. Artık eni-konu büyümüŐ, ruhunda kay-naŐan sanat duygularına kendini kapıp koy-vermişti. Okula, istibdadın Şiddetle yasakla-dıŐı Namık Kemal 'in tiyatrolarını gizli gizli getirip arkadaşlarına okuyordu. Fakat hafife sanılan müdür bir gün Behzat 'ı, elinde Zaval-lı  ocuk varken yakalamıŐ, hiç azarlamadan sadece kitabı almış, akşam üstü de ona gizli-ce geri vermişti. Oysa, gerek Edebiyat-ı Ce-dide ve gerekse Meşrutiyet ileri gelenleri ara-sında fazla  n almış olan bir zat Mercan 'a müdür olarak gelince, günün birinde Behzat 'ı elinde Ebüzziya matbaasında basılmış bir es-er olduŐu halde yakalamıŐ, ve hiç dinlemeden okuldan kapı dıŐarı etmiŐti. (Darülbedayi, Behzat Haki  zel sayısı, 1933, no. 40. s. 3)

Kolayca anlaŐılacaŐı üzere, bu müdür Hüseyin Cahit Yalçın'dı.

Abdülhamit devrinde bu i  basın yanında bir de dış ba-sın sorunu vardı. Halka bütün kültür kapılarını kapama  a-

bası içinde olan Padişah, dış basının yurda elini kolunu sallaya sallaya girmesine göz yummazdı elbette. Saraydan posta müdürlerine, "Gizlidir" kaydıyla şöyle bir "emirname" gönderilmişti:

- 1. Postalar açıldığı zaman şüpheli görünen mektup ve paketlere el konulup hemen saraya gönderilecektir.*
- 2. Beyoğlu ve Galata postahenelerine, mektuplarını almak üzere sık sık gelen kişilerin şekillerini saptamak yararlıdır.*
- 4. Post-restant olarak gelen mektuplar ve başka eşya birinci derecede şüphe çekici görüldüğünden, bunları alacak olanlar Türkiye uyraktı ise ve gerekirse kendilerine teslim edilmemeli.*
- 6. Üzerlerinde özellikle durulmak üzere adları evvelce bildirilen yüksek memurlar adına gelen mektuplar ayrıcalıksız Mabeyin 'e gönderilmelidir.*
- 7. Yabancı memleketlerden gelen yolcuların İstanbul ahalisinden ve zararlı fikir sahiplerinden bazı kişiler adına mektup, paket, kitap v.b. getirmelerine meydan verilmemek üzere iskelelerde sıkı tedbirler alınmalıdır. (Osman Nuri, a.g.e., s. II. s. 549 - Bk. Belgeler IX.)*

Abdülhamit'i övmek için yazılmış olanlar dışında, Türkiye'den söz eden her kitap gümrükte tutulur ve alıkonurdu. Kapitülasyonlar gereğince kurulmuş bulunan yabancı postahaneler aracılığıyla getirtilen kitaplar da, postahane dışında bekleyen hafiyeler tarafından sahibinin elinden alınırdı. Bütün bu sıkı tedbirlere rağmen yine girmiş kaçak kitapları ele geçirmek için, zaman zaman kitapçı dükkanları basılıp aranırdı. İlerde ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız yasak sözcükler, gümrüklere gelen kitaplardan, özellikle sözlüklerden, oyulup çıkarılırdı; böylece, kitaplar, dantelaya dönmüş bir halde gümrüklerden çıkardı. (Osman Nuri, a.g.e., c. II, s. 586). Yukarıda da değindiğim üzere, yayımlayamadıkları için yazı yazmaktan vazgeçen sanat ve düşünce adamları birer köşeye çekilmiş (Tevfik Fikret Bebek'teki Âşîyan'a, Halit Ziya Yeşilköy'e vb.), ya da sinmişti. Okumayla vakit geçirmek isteyenlerin de kitap bulma olanakları kısıtlı idi. Üç beş kişinin sanat, bilim vb. üzerinde hiç değilse sözlü olarak sohbet etmek üzere araya bir araya toplanması da tehlikeli idi. Böyle toplantılara curnalcılar türlü anlamlar verirlerdi. Abdülhamit devri ileri gelenlerinden ve eski hariciye nazırlarından Rifat Paşanın oğlu olup, kendisi de devlet ileri gelenlerinden sayılan, hatta bir ara Sadaret müsteşarlığında bulunmuş olan Rauf Bey, sevdiklerini, dostlarını Çubuklu 'daki yalısına davet eder; yenilir, içilir, sohbet edilir. Günün birinde, kapı komşularından birisi, "Rauf Beyin yalısında Babıali ileri gelenleri toplanıyor, geç vakit-
> lere kadar müzakerelerde bulunuyorlar; bu toplantılar şüp-

heli görünüyor" diye bir curaal vermiş. Bir gece yalı basılmış, ev sahibiyle birlikte misafirler Yıldız Sarayma götürülmüş, soruşturma başlamış. Sorguya çekilenler arasında bulunan amedi hulefasmdan Sahip Efendi öylesine korkmuş, öylesine telaşa kapılmış ki, daha ilk sorguda litreye titreye ve yemin ede ede, dili dolaşarak şöyle demiş: "Hindi yedik, kaz dolması yedik... Kaz yedik, dolma yedik, başka bir bok yemedik..." (Semih Mümtaz S., Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler, 1948, s. 191-193).

Yukarıda kitaplarla ilgili sansür üzerinde durduk; şimdi süreli yayınlar üzerinde duralım.

Abdülhamit devrinde gazeteler ve dergilerle ilgili işlemler "Matbuat Müdürlüğü"nce yürütülürdü. Bu da iki kola ayrılmıştı: "Matbuat-ı Dahiliye müdürlüğü", "Matbuat-ı Hariciye (ya da: Matbuat-ı Ecnebiye) Müdürlüğü".

"Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü", Dahiliye Nezaretine (İçişleri Bakanlığına) bağlı idi. 1864'te çıkan "Basmahane Nizamnamesi"me göre, gazete çıkaracaklara ruhsat vermek ve basılan gazetelerden verilen imzalı nüshaları teslim almakla görevli idi.

1878'de kurulan sansür kurulu bu müdürlüğe bağlanmış; memleket içinde çıkan her dilden gazete, dergi ile tiyatroların sansür ve denetlenmesi; ayrıca, basımevlerinin ve kitapçıların Maarif Nezaretiyle birlikte denetimi bu müdürlüğün başlıca görevleri arasındaydı. Abdülhamit, sansür konusunda herhangi bir kanun; ya da nizamname ya-

ymlatmamış, Kanün-i Dahiliye Müdürlüğü'ne bağlı sansür kurulu 1890 yılına kadar birkaç memurla çalışırken, kadrosu 1902'de 15, 1905'te 20, 1908'de 25 kişiye yükselmiştir. (1 müdür, 5 muavin, 1 matbaalar müfettişi, 5 müfettiş, 1 Bulgarca-Sırpça, 1 Ermenice, 1 Rumca gazeteler müfettişi, 2 denetleme memuru, 3 tiyatro müfettişi).

Matbuat Müdürleri Dahiliye Nezareti'ne bağlı olmakla birlikte, Mabeyn'le doğrudan doğruya temasta idiler. O dönemin Matbuat Müdürleri, Mehmet Efendi, Ahmet Arifi Bey, Behçet Bey, Hıfzı Bey ve Kemal Bey idi: Bunlardan en acımasız (o devir yazarlarının deyimiyle, en "zalim"!) Hıfzı Bey ile, "Kılkuyruk" diye anılan Ebülmukbil Kemal Bey idi.

"Matbuat-ı Hariciye (ya da: Matbuat-ı Ecnebiye) Müdürlüğü" Hariciye Nezareti'ne (Dışişleri Bakanlığı'na) bağlı idi. Kadrosu 3-18 kişi arasında değişmiştir. (Temel görevi, Avrupa basınında Türkiye aleyhinde yayınlanan makalelere cevap vermek; devletin yaptığı yüksek işlerden ve memleketin bayındırlık ilerlemelerinden yabancı uluslara haber vermektir."

Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü'ne bağlı sansür kurulu nasıl işler, neleri denetlerdi? Bu, "Serkâtib-i Hazret-i Şehriyari (Padişah hazretlerinin başkatibi) Tahsin" imzasıyla Matbuat İdaresi'ne gönderilen ve gazetelerin uyması gereken şeyleri bildiren 9 maddelik gizli yönetmelikle saptanmıştı:

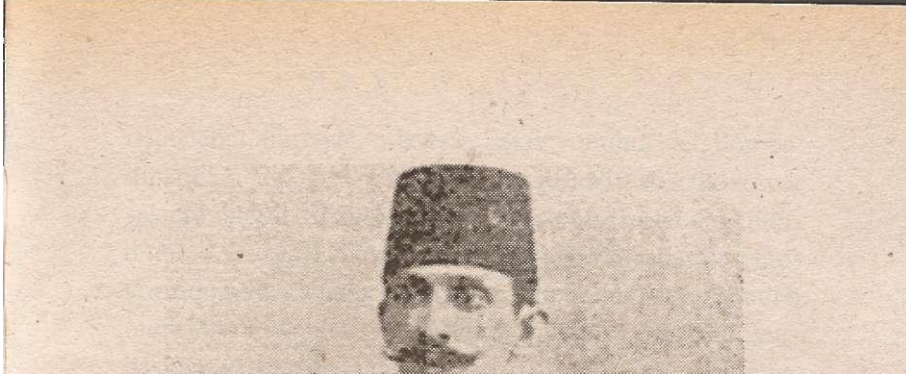
1. Her Şeyden önce, dünya değer Padişah Hazretlerinin sağlığı, ürünün durumu, memleket-te ticaret ve sanayiin ilerlemesi üzerine hava-'dis verilecektir.
2. Ahlak bakımından yayınlanmasında sakınca olmadığı, Maarif Nazırı Paşa hazretleri tarafından tasdik edilmedikçe, hiÇbir tefrikanın yayınlanmaması.
3. Hepsi bir nüshaya konulamayacak kadar uzun edebiyat ve fen makalelerinin yayınlanmasında, "Mabadı var ", ya da "Mabadı yarına " sözcüklerinin kullanılmasına müsaade edilmemesi.
4. Bir makalede beyaz yerler ve noktalar geçilen boş yerler bırakılması, birtakım uygunsuz varysayımlara ve zihinleri karıŐtırmaęa sebep olacağı için, bunlara kesinlikle meydan verilmemesi.
5. "Őahsiyata " kesinlikle meydan verilmeyip bir vali ya da mutasarrıfın hırsızlık, yiyicilik, öldürme ya da çirkin bir iş işlemiş olduğu sy-lenecek olursa, bunun doğruluğunun ispat
 - olunamadığı bildirilerek saklanması ve yayınlanmasına asla müsaade olunmaması.
6. Vilayetler ahalisinden bir kişinin ya da bir topluluğun, hükümetin yolsuzluğundan őika-yetlerinin ve yüce Padişaha duyurulmasını bil-

diren kağıt ve dilekçelerinin yayınlanmasının kesinlikle yasaklanması.

7. *"Ermenistan " sözcüğü gibi tarih ve coğrafyayla ilgili adların anılması yasaktır.*
8. *Yabancı hükümdarlar aleyhinde yapılan suikast girişimlerinin ya da yabancı memleketlerde yapılacak kargaşa çıkarıcı gösterilerin sadık ve kendi halinde ahalimizce bilinmesi uygun olmadığından, bunların herhangi bir biçimde ve yolda olursa olsun, kesinlikle yayınlanmamaları.*
9. *Bu yönetmelikten gazete sütunlarında söz edilmesi bazı kötü düşünce sahiplerinin yersiz eleştirme ve görüşlerine yol açacağından bundan şiddetle sakınılması. (Osman Nuri, Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatıyc. II, s. 581-582 - Bk. Belgeler VIII.)*

Aynı kaynaktan öğrendiğimize göre, 1'inci maddeye dayanılarak, Padişahın sağlığının iyi olduğu yazılabilse bile, hastalığından söz edilemezdi; Avrupa'nın ünlü doktorlarından biri Yıldız'a çağrılacak olursa, gazeteler bunun sırf (Boğaziçi havasını teneffüs etmek, Hamidiye Etfal hastahanesi ve Haydarpaşa'daki Mekteb-i Tıbbiye'yi ziyaret eylemek üzere geldiğini yazarlardı". 7'inci ve 8'inci maddeler, genişletilmeğe ve yorma öylesine elverişli idiler ki, sansür memurları bu maddeye dayanarak "Girit, Makedonya, Kanun-i Esasi, hukuk-i millet (ulusun hakla-

Sansürcü Hıfzı Bey

İşansürcü Ebûlmukbil Kemal Bey

n), ıslahat, hürriyet, müsavat, vatan, cumhuriyet, bomba, dinamik..." v.b. gibi pek çok deyim, terim ve sözcükleri yasak etmişlerdi. Sözgelimi, İran'da kanun-i esasî ilan olduğunu, Rusya'da Duma (Çarlık Rusya'sında parlamento) kurulduğunu gazeteler yazamaz; birer anarşist tarafından öldürülmüş olan devlet başkanlarından Fransa Cumhurbaşkanı Carnot kalp durmasından (1894), Amerika cumhurbaşkanı Mc Kinley şirpençeden (1901), Avusturya imparatoriçesi de göğüs darlığından ölmüş diye gösterilmişlerdi. 4'üncü maddede, "Bir makalede beyaz yerler ve noktalarla geçilen boş yerler bırakılmaması" yolundaki buyruğun, Mahmut Nedim Paşa'nın koyduğu sansürü protesto amacıyla Basiret ve Sabah gazetelerinde boş bırakılan sütunlardan ders alınarak konduğu açıkça anlaşılıyor. Kraldan çok kral yanlısı kesilen sansür memurları, söz konusu yönetmelik maddelerini keyiflerine göre öylesine sağa sola çekmişler, yorumlarını öylesine uzak boyutlara ulaştırmışlardı ki, kırmızı kalemle çizilip atılan en masum sözcüklerin, cümlelerin, paragrafların altında hangi gizli maksatlar arandığı, bunların niçin atıldığı kimi zaman, hatta çoğu zaman anlaşılamamıştı. Halit Ziya'nın dediğine göre:

*...Nerede on satırlık bir fıkra basılmak üzere
ise, bunun en az beşi çıkarılmağa mahkumdur.
Ne için çıkarılmıştır? Bunu hiçbir vakit anla-
yıp ona göre davranmak, şu on satırın çıkarı-
labilecek olan beşini yazmamak mümkün ola-*

mıyordu. (Halit Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, 2. bas., böl. 128, s. 544).

Hüseyin Cahit Yalçın'ı söyleyişiyle:

Abdülhamit döneminde gazetecilik iyice güç, tehlikeli bir işti... İp üzerinde cambazlık belki bu kadar ustalık gerektirmezdi. (Hüseyin Cahit Yalçın, Edebiyat Anıları, 2. bas., s. 102).

Abdülhamit devrinde birtakım kavramların, sözlerin, sözcüklerin yasak olduğu bugüne değin söylenegelmiştir. Yukarda bunların sadece birkaç örneğini gördük. O devirde yaşamış kimselerin ayrı ayrı zamanlarda yayınladıkları anı, makale, inceleme v.b. gibi yazılarında, akıllarında kaldığı kadarıyla, parça parça verdikleri bu yasak sözleri bir araya toplamanın yararlı olacağı kanısına vardım. Zaten bunlarımda o iş için yazıyorum. Bu konuda görebildiklerimi-göremediğim daha kimbilir neler vardır-elimden geldiğince ilk kaynaklardan, birinci elden derlemeğe çalıştım. İşe Halit Ziya'dan başlayalım. Edebiyatımızın bu büyük ustasının Kırk Yıl adlı edebiyat anılarında Abdülhamit san-süründen sık sık söz edilir. Bir yerde şöyle der:

...Sözcüğün tam anlamında, her makale bütününüyle elenerek bütün ruhu, kapsamı, delaleti, altında gizlenebilecek olan kavramı ile muayene edildikten sonra her satırı, ve satır-

lan oluşturan bütün sözcükleri, hatta noktaları ayrı ayrı, birer birer parçalanarak büyülen camlarla incelenirdi. (...) 'marzı-i aliye' (yüce rızaya, Padişahın isteğine) uymaz düşüncesiyle, günden güne değinilemeyecek konuların ve kalemin ucuna geldikçe atılacak sözcüklerin, hele ne türden olursa olsun saraya, yönetime, olup bitenlere işaret denebilecek sözlerin sayısı arta arta öyle bir toplama çıkmıştır ki, basın alanı artık içinde dolaşlamayacak kadar daralmış, kullanılabilecek sözcüklerin dili, ilkel bir kavramın dili kadar küçülmüştü. Siz, yazı yazarlar, bu sakınılacak konuları ve sözleri bilmeliydiniz; tarihten, dinden, siyasetten söz edemezsiniz; ilk önce (hürriyet, vatan, millet, zulüm, adalet " gibi elli, yüz sözcük ile başlayan-yasak sözcüklerin gün geçtikçe toplamı kabaran yeni kovulmuş eşlerini öğrenmeli ve bunları her zaman hatırda tutarak, kalemin ucuna geldikçe.pis bir böcek gibi fırlatıp atmalıydınız. Bir merak sahibi çıksa da eski basımevlerinde böyle muayeneden geçerek kırmızı mürekkeple çizilmiş sözcüklerle kalabilmiş ilk dizgi kağıtlarını gözden geçirse, "İstibdatyönetiminde yasak sözcükler kitabı" diye ne tuhaf bir eser meydana getirirdi. "Birader " diye mezdiniz,'bir yandan "Sultan Murat", öbür

yandan "Reşat Efendi" vardı; "tepe " diye-
mezsiniz, Yıldız sarayının bir tepede kuruldu-
ğuna anıştırma (telmih) yapmış olurdunuz;
"sakal", hele "boya " hemen Padişahın boya-
lı sakalına işaret sayılırdı; ve böyle yüzlerce,
yüzlerce sözcükler vardı ki bir yanından tu-
tulup çekilince uzayan bir lastik gibi Yıldız'a
kadar uzatılabilirdi; hatta öyleleri vardı ki,
bizler, yazıcılar, acaba niçin yasaktır diye
üzün uzun, üç beş kişi bir araya toplanarak,
uğraşır, sebebini, hikmetini araştırırdık. Bu-
nun sebep ve hikmeti, herhangi korkak bir
memurun, lodostan söz edilmesini burnunun
büyüklüğüne bir işaret gibi sayarak alınan
kuruntulu adam gibi bir hastanın zihninde
doğmuş bir gülünç işkil olurdu. Bakınız, şim-
di, şurada burundan söz ettim. Coğrafya ki-
taplarında bile "burun"dan söz edilemezdi
galiba. Okullarda ne yaparlardı bilmem; ta-
rih kitaplarından bütün "ihtilal" "isyan",
"suikast" fasıllarını kaldıran Maarif,,belki
dünya haritasından da "burun"ları kaldır-
mış, ya da bu sözcüğün yerine başka bir uy-
gununu bulmuştu: "mesela "çıkıntı" demiş-
ti, her yazar önceden kestirebildiklerinin çer-
çevesinde makalesini, şiirini, hikayesini, hat-
ta üç satırlık fıkrasını hazırladıktan, yani ken-
di kendini eleyip tarayıp eleştirdikten sonra,

*bunlar dizilir, ve gece geç vakit, inceleme me-
muruna götürülürdü. Uyku saatlerinde çalış-
mak, her gece yığınlarla gelen bu basımevi
müsveddelerini gözden geçirerek ayıklamak
zorunda kalan bu bahtsız adam kimi zaman
herhangi bir sorumluluk tehlikesinden kaçın-
mak için bir makaleyi baştan başa çizer, kimi
zaman yeniden uykudan yoksunluğa yol aç-
cak bir ikinci muayeneden kaçınmak için şu-
radanburadan birkaç satırla yirmi otuz söz-
cüğü kaldırarak kırmızı kalemle bunlardan
boş kalan yerleri doldururdu; böylece, me-
mur, yazarın bir ortağı olmuş olurdu. Boş ka-
lan yerler herhalde doldurulacaktı; bir ma-
kalenin, bir satırın, bir sözcüğün boş bir yer
bırakması okuyucuların türlü varsayımlara
kalkışmasına yol açardı, ve belki de bu var-
sayımların kapsamı, kaldırılan metnin sını-
rından daha ileriye gidebilirdi. Hatta yazar,
yazısında gerektiğçe iki parça arasına bir di-
zi nokta bile sıralayamazdı... (Uşaklıgil,
a.g.e., böl. 105, s. 433-435).*

Yazar, çıkanları şeyler için, "hatta öyleleri vardı ki, bizler, yazıcılar, acaba niçin yasaktır diye uzun uzun, üç beş kişi bir araya toplanarak uğraşır, sebebini, hikmetini araştırırdık" diyor. Bunlardan bir tanesinin "sebebini, hikmetini", eldeki bir belgeden öneriyoruz: İstanbul'da Hamidiye

sulan yeni akıtılmış, çeşmeler açılmış; "Servetifünun" dergisinde yayınlanmak üzere, Dr. Besim Ömer Paşa, sular üzerine bir makale yazmış; "çeşme başmda bir ihtiyar adamın dua eylediğini gösterir artistik bir renkli resim de makale ile birlikte basılacak"mış. Sansür memuru Ebülmukbil Kemal Bey resmin yanma bir "soru" işareti koymuş. Dergi sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz), bunu görünce şaşırmış, Kemal Beye bir tezkere yazıp "sebebinin" sormuş; şu karşılığı almış (Mayıs 1906):

Çeşme resmi gerçekten pek güzel ve dua her Müslüman in gözünde şüphesiz ki kutsaldır. Lakin bugünlerde kötü düşünceliler o kadar çoğaldı ki, bu güzel resmi Servetifünun da görür görmez (Hah! bunu bu biçimde burada yayınlamak, alttan alta: "İşimiz duaya kaldı" demek olduğunu anlatmaktır) anlamında saçmalayacaklarını yakından bildiğimden... (Ahmet İhsan, Matbuat Hatıralarım, c. 1,1930, s. 150)

Böylelikle, "dua'mın da yasaklandığını anlıyoruz. Aynı mektupta:

"Olimpiyat oyunlarına gelince, onların yayınlanmasına uygun zaman henüz gelmedi"

diye bir cümle daha var.

Şimdi yine Halit Ziyamın yazışma dönelim. Yazar, "tarih kitaplarından bütün ihtilal, isyan, suikast fasıllarının kaldırıldığını" söylüyor. Bu konuları değil okutmak, onlara çağrışım yapabilecek en masum bir sözü bile kullanmak, insanın başına türlü belalar getirebilirdi. Bu yolda küçük bir dikkatsizlik, Servetifünun dergisinin kapanmasına yol açmış, dergi sahibiyle yazar, kendilerini zor kurtarmışlardı:

Hüseyin Cahit'in Fransızcadan çevirip dergide yayınladığı (Servetifünun, Ekim 1901, no. 553) Edebiyat ve Hukuk başlıklı makalede "Fakat bir gün geldi ki 1879 idaresiyle Fransa'da boşanma kuruldu" cümlesinde Fransa Büyük İhtilâl'i'nin tarihi -anılmıştı. Saadet gazetesi sahibi Baba Tahir ile Dr. M.M.'nin bir curnalı üzerine, Servetifünun hükümete hemen kapatılmış, sahibi ile yazarı Fizan'a sürülmek istenmiş ise de, bunun Avrupa'da uyandıracığı olumsuz etki gözönünde bulundurularak, dâva açılmak üzere Adliye'ye verilmişlerdir. Mabeyin Başkâtipliği'nden Adliye'ye yazılan tezkerede şöyle deniyordu:

Edebiyat ve Hukuk masum başlığı altında Servetifünun Gazetesinin ekli sayısında yayınlanan makalede Fransa kral ve kraliçesini idamlarına ve Büyük İhtilâl 'e ait vakalar kamunun gözleri önüne konarak, kimseye minneti olmayan velinimetimiz yeryüzü Halifesi Efendimiz Hazretlerine karşı isyana kışkırtılmakta olup böylelerine karşı Avrupa da her memle-

kette ağır cezalar verilmekte ve hattâ Amerika'da linç cezası uygulamakta olduğundan, adı geçen gazetenin imtiyaz sahibi ile bütün ilgililerinin derece derece cezalandırılması ve sonucunun bildirilmesi, Padişah Hazretlerinin iradesi gereğince duyurulur. (Ahmet İhsan, a.g.e., c. I, s. 109)

Sorgu yancısı ile Adliye Nâzın, Mabeyin'den gönderilen tezkerede sözü edilen şeylerin makalede bulunmadığını görerek ve büyük bir yüreklilik göstererek, kovuşturmaya gerek olmadığı yolunda karar vermiştir. Ahmet İhsan, derginin yeniden çıkarılmasına izin isteyince, Mabeyin'de, "sadakat ve kulluk sânına uyacak yolda makaleler yazılacağı" üzerine kendisinden bir senet alındıktan sonra izin verilmiştir (Ahmet İhsan, a.g.e., c. I, s. 108-110-114-115- 119-121; Yalçın, a.g.e., s. 149-156). O tarihten soma Servetifünun'da artık şiir, hikâye vb. gibi herhangi bir edebiyat yazısı görülmez.

Halit Ziya'nın da belirttiği üzere, birader sözcüğünün hatırlattığı Reşat ve Murat sözlerinin çok tehlikeli olduğunu daha başka kaynaklardan da öğreniyoruz. Abdülhamit, kendisinin tahttan indirilip bu iki kardeşinden birinin tahta çıkarılmasından korkardı. Onların adamlarıyla bile konuşmak, büyük belâlara yol açardı. Halit Ziya, kitabının başka bir yerinde, bu konuya değiniyor; bir gün, arkadaşı Satvetî Ziya ile birlikte, arabayla Kâğıthane gezmesi dönüşü, eve gitmek için tam Nişantaşı yolunu tatmak üzere iken,

bindikleri kira arabası ile çok gösterişli bir konak arabasının dingilleri birbirine takılır; o karışıklık arasında bir de bakarlar ki arabanın içinde veliaht Reşat Efendinin büyük şehzadesi Ziyaettin Efendi var. "Reşat Efendiyle, onun şehzadeleriyle, hattâ adamlarıyla buluşmak, onlarla selamlaşmak, böyle kısa bir kaza sonucuyla olsa bile temasa gelmek ne demek olduğunu" bildikleri için, oradan telâşla uzaklaşırlar, yazar diyor ki:

*Reşat Efendinin sade kendisinden, gölgelerinden değil, adından bile ürkölürdü. Abdülhamîd böylece adlarından ürkölün iki birader arasında idi; ne Murat, ne Reşat denebilirdi, hattâ kendi adından bile ürkölürdü. Hamitler Hamdi ya da Hâmit olmuştu, Murat'lar Mir 'at, Reşat 'lar Neş 'et adlarını almışlardı; o tarihlerde sicille Hamit, Murat, Murat, Re-
• şat adlarıyla yeni doğmuş çocuk kaydedildiği belki hiç olmamıştır. (Uşaklıgil, a.g.e., böl. 106, s. 439)*

İşte bunu doğrulayan bir olay daha:

Bir gün zavallının biri cebinde kibriti kalmadığı için vapurda karşısında oturan tanımadığı bir adamdan sigarasını yaktığından dolayı jurnal edilmiş've sorgusuz sualsiz sürölümüştü. Meğer öteki adam veliaht Reşat Efendinin

dairesi hademelerindenmiş. Sigarasını yakan ve bundan dolayı yakılan adam bunu ne bilirsin? (Semih Mümtaz S., Evvel Zaman İçinde Canlı Tarihler, 1946, s. 82).

Mehmet Akif de, bir adamın sürgüne gönderilmek üzere tutuklanmasını şöyle anlatır:

*Beş on herif yapışp bir fakirin ellerine,
Sürüklüyor; öteden bir kadın diyor: "Bırakın!
Kocam ne yaptı ? Ne cürmü var, bigünah adamın ?*

*Acıklı, göğsü sakat, koyverin, didiklemeyin;
Günahtır etmeyin oğlum, ayıptır eylemeyin.
"Efendi" kim, o ne bilsin? Bilirse hem ne çıkar?*

*Kilercisiyle uzaktan biraz hısımlığı var..
Geçende komşuyu görmüş, demiş; "Selâm söyle."
Demek alınmayacak Tanrının selâmı bilel
(Mehmet Akif, İstibdat)*

Akıl dengesi bozuk olduğu için tahttan indirilen Y Murat'ın adını anmak da o kadar tehlikeli idi; öyle ki, bu ad, sadrazamla şeyhülislâmın azledilmesine sebep olmuştu (Eylül 1891): Abdülhamit, amcası Abdülâziz'in tahttan indirilmesi için "israfi tevâtüren (söylenti yoluyla) ispat ettirilerek" şeyhülislâmdan fetva alındığını öğrenir. Bir ay soma da, Galata'daki "Maksudiye hanı" ilgilileri arasında bîr anlaşmaz-

lık çıkar, mirasçılarla alacaklılar Sadaret'e başvururlar; Sadrazam Kıbrıslı Kâmil Paşa, dilekçeleri Şeyhülislâm'a o da Rumeli Kazaskerliğime, orası da şer'î mahkemeye yollar; tanıklar dinlenmeye başlar. Bu sırada saraya bir curnal gelir:

"Bâb-ı Fetva 'da (Şeyhülislâm Kapısı 'nda) şahitler dinleniyor, yani tevatür beyyinesi (söylenti yoluyla kanıtlama) yapılıyor. Maksudiye hanı muvazaadır; maksud (istenen) dan maksat Murat'tır, han ile depadişahlara ait unvan kastedilmektedir. Maksudiye hanı demek, Murat Han demektir. Tevâtüren (söylenti yoluyla) onun deli olmadığını ispat edecekler, efendimizi tahttan indirecekler..."

"Tevatür yoluyla ispat" işini biray önce öğrenmiş bulunan Abdülhamit, Kıbrıslı Kâmil Paşa ile Şeyhülislâm Bodrumî Ömer Lütfü Eendiye hemen azleder (Semih Mümtaz S., Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler, 1948, s. 108; Av. Dr. Abdülkadir Altunsu, Osmanlı Şeyhülislamı, 1972, s. 216-217).

Deli sözcüğü de, yine Sultan Murat'a çağrışım yaptığı içi yasaktı. Halit Ziya, gençliğinde yazmayı düşündüğü Deli adlı romam bu yüzden yazmamıştı (Uşaklıgil, a.g.e., böl. 48, s. 203).

"Burun" sözcüğünün kullanılmadığını bildiğimiz ilk kaynak, Hüseyin Cahit'in Piere Loti'den çevirdiği İzlanda Balıkçısı'dır:

*Bazı sözcükler vardı ki, onların kullanılması-
nın doğru olmayacağını bütün yazarlar bilir-
di: Sözelimi, "burun "dan söz edilemezdi.
Çünkü Tanrının yeryüzündeki gölgesinin çok
büyük, kuraldışı ve gösterişli bir burnu vardı.
'Burun' sözünün onunla alay edilmesi sonu-
cunu yaratacağı kanısına varılmıştı. (...) Ben
İzlanda Balıkçısı 'nı çevirirken coğrafya ile
gili "burun " sözü geldikçe "karaların deniz-
lere doğru ilerlemiş bölümleri" diye yazıyor-
dum. (Yalçın, a.g.e., s. 106)*

Halit Ziya'nın andığı "tepe" sözcüğünden başka, "yıl-
dız" sözcüğü de kullanılamazdı. Münif Paşa'nın, bir süre
ara verdikten sonra ikinci kez çıkarmaya giriştiği (1883)
Mecmua-i Fünun dergisinin yeni sayısında Bir Yıldızbö-
ceği başlıklı yazının adı yüzünden dergi toplatılır ve kapa-
tılır (Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX Asır Türk Edebiyatı Ta-
rihi, 1956, s. 154).

Şimdi başka kaynaklardan başka örnekler verelim.

Yukarda andığımız sözcüklerden başka, Abdülha-
mit'in sevmeyişi, bu yüzden resmî yazışmalarda kullanı-
lamayan bazı sözcükler daha varmış. O devri yakından ta-
nıyan bir yazar şöyle diyor:

*Meselâ "siyemmâ " (hususiyile, her şeyden ön-
ce) sözcüğünden âdeta ürkerdi; bunu bir gün
Başmâbeyinci Hacı Ali Paşa 'nın odasında öğ-*

V. Murat

renmiştim.... "Büzürgvâr " (büyük mertebeli, değeri yüce) sözcüğü de aforozlu idi; buna, "Terbiyesizce lakırdı" der, âdeta kızardı. (Semih Mümtaz S., Evvel Zaman İçinde, Canlı Tarihler, s. 82-83)

"Siyemmâ" sözü ile bilke di "sernrn" (zehir) ya da "siyanür" arasında "büzürgvâr" sözündeki "büzürg" (büyük, ulu) ile de "büzük" arasında bir ilişki kuruyordu herhalde.

Bir incelemede de şu satırları okuyoruz:

Osmanlı basını, kuruldu kurulalı iki sansür-cüye, daha doğrusu iki bilim âfetine yakalan-mıştı; onların müthişi Hıfzı, ikincisi de Kemal idi. Hıfzı, basının ilk yıkıp yok edicisidir; edebiyatı, romanı yasaklayan, gazeteleri bir acıklı çöle çeviren ilk müthiş sansürcüdür. Vaktiy-le "ihtilâl", "hürriyet", "vatan" gibi yüce sözcükler yasak edilmişken, Hıfzı yıkıcılıkta daha bir ustalıkla başka sözcüklere de saldırgan elini uzatmış; onun zamanında "taht" (alt, aşağı), "hail" (1. çözme, 2. erime), "saye " sözcüğü padişahtan gayrı şeyler hakkında kullanılamazdı. (Osman Nuri, a.g.e., III, s. 127).

Bir de aynı konuyu Hüseyin Cahit'ten okuyalım:

Suda erimek anlamına gelen "halletmek" sözü de yasak olan deyişlerdendi, çünkü tahttan indirmek anlamını veren "hal" sözüyle bir ses benzerliği gösteriyordu. "Tahtakurusu" da sarayın lûtfuna uğramış hayvanlardandır; gazetelerde adı geçmezdi, çünkü "tahtı kurusun" dileğini ses bakımından uzaktan uzağa akla getirir gibiydi. (Yalçın, a.g.e., s. 106). Tedrisat-ı Ahlâkiye (ahlâk öğretimi) makalesinde "Medeniyet ve İslâmiyetin ezici gücü iyi ahlâk sayesinde olmuştur" demişim. Sansürcü, "saye" sözcüğünü çizmiş) yerine "ile" koymuş. Cümle, "Medeniyet velislâmiyetin ezici gücü iyi ahlâk ile olmuştur" biçimini almış. (...) Padişahlık devrinde her şey "Abdülhamit sayesinde " olurdu; hattâ yağmur bile "saye-i şahanede " yağardı. Sansürcü, dalkavukluğu o kadar ileri vardiyyordu ki, başka hiçbir insanın hiçbir şeyin "saye "sinde bi şey olamaz demek istiyor, "saye" sözcüğünü sırf "iki deniz ve iki kara Hakanı, yeryüzü Halifesi, hiç kimseye minnet etmeyen velinimetimiz Efendimiz hazretleri "ne saklıyordu: (Yalçın, İki Vesika) 1, Yediğim, c. X, 1937, no. 247)

Saye "konusunda bir de curnal görelim:

"Kolağası (önyüzbaşı) Halil Efendinin Padişah aleyhinde uygunsuz sözler söylediğini; meselâ, saye-i şahanede kediler kavga ediyor ve buna benzer şeyler..." (Asaf Tugay, İbret, s. 23).

"Bahar" üzerine yazılmış şiirlere bile sansürün el uzatmasından korkulurdu. Hüseyin Cahit, bir yazısında şöyle diyor:

"Biz ö zamanlar memleketin ulusal varlığını ilgilendirecek; zulüme ve haksızlığa karşı bir nefret bildirecek bir satiri, hatta tek bir sözcüğü sansürün gözünden kaçırabilmeki için ne düşünür ve bunda başarı kazanınca çocuklar gibi ne kadar çok sevinirdik. Fikret'in Bahar diye bir manzumesivardır; baharın gelmesini bekliyorum; bahar bütün güzelliğiyle geldi, fakat gönlüm gene mahzun; anlamında bir inlemeden ibaret (...) Fikret'in sansürden kaçırmak için düşündüğü bu masum şekil altında ne büyük hayal kırıklıklarının saklı olduğunu bildiğimiz için o manzumeyi ne duya duya okurduk.' Avrupa devletleri A bdülhamii "ı İslahat (reform) yapmak için sıkıştırıyordu. Gizli gizli okuduğumuz Avrupa gazeteleri bahara Türkiye'de mutlaka ıslahat yapılacağını yazıyorlardı. Bir parça nefes alabilmek için

madığı satırların arasına, sayfa düzeltmesi sırasında yeni cümleler, yeni tamlamalar eklerlerdi. Sözelimi, Tevfik Fikret, bir şiirinde "bürehne sertâpâ" (baştan ayağa kadar çıplak) sözünü böyle bir oyunla bastırabilmişti: O dönemde, "baştan ayağa kadar çıplak kadm"dan söz etme olanağı bulunmadığı için, Fikret, o sözleri "bürehne ser ü pa" başı ve ayağı çıplak) diye dizdirmiş, prova kağıtları geri gelince, yine "bürehne sertâpâ" biçimine sokmuştu (Mehmet Rauf, Servetifünun'da Sansür, Güneş, 1927, no. 7). Sözü edilen şiir, Ruh-i eş'anm (şiirlerimin ruhu) adını taşımaktadır (Rubab-ı Şikeste, s. 70)

O devirde gelenek ve göreneklere sıkı sıkıya bağlı bir toplum içinde ahlak, din v.b. ile ilgili konulara değinirken çok dikkatli olmak gerekirdi. Fikret'in yukarda amlan şiirinde "baştan ayağa kadar çıplak kadm"dan söz edebilip edememe kaygısı buradan gelmektedir. Halit Ziya da, sanatının ilk döneminde, İzmir'de çıkardığı Hizmet gazetesinde tefrika ettiği Sefile (1886) adlı ilk romanım kitap olarak bastırmak için izin almak üzere Encümen-i Teftiş ve Muayene'ye gönderince, "İslam gelenek ve göreneklerine aykırılığı dolayısıyla, basılmasının kesinlikle doğru olmadığı" yolunda bir cevap almıştı. Oysa Abdülhak Hamit, aynı dönemde, yine düşmüş bir kız konusunu işleyen Kahpe adlı eserini, kitabın adına takılan sansürün uyarısı üzerine, Bir Serilenin Hasbıhali adıyla bastırabilmişti (1887). Demek ki, Halit Ziya'nın romanı daha tutucu bir sansür memurunun eline geçmişti. Yazarın Nakil adlı çeviri hikayeler kitabında "Bir Gecelik Aşk adlı hikayesinin başlığı da

sansürce değiştirilmişti. Bu söz, körpe kız düşkününü Abdülhamit'in her gece bir başka kızı odalık aldığına işaret sayılmıştı. Meşrutiyetten sonra Mabeyin Başkatibi olan yazar, saray anılarını anlattığı kitabında, Abdülhamit' in bu tutumunu bir kez daha vurgular:

Hususi daireyi gezerken hamamını gördük ve elbette bu hamama göz atarken, kadına düşkün Padişahın bu hamamda geçirmiş olması gereken saatleri düşünmemek mümkün olmadı, (Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, 2. bas., 1965, s. 311)

Sansürün eli yalnız siyaset ve sanata değil, bilime dahi uzanıyordu. Bir incelemecinin anlattığına göre:

Genel tarih yasak, kimyada yanıcı maddeleri meydana getiren bazı bileşimler yasak, Abdülhamit'in adının ilk harflerini meydana getiren harflerden birleşik bazı kimya ve matematikformülleri yasak; sözgelimi, hiç kimse "AH = O " yazamazdı; çünkü bunun "Abdülhamit = Sıfır " biçiminde yorumlanması olasılığı vardı. Dilbilgisi kitaplarında rastlanan "nâhosnudur" (hoşnut değiliz", "bedbahtsız ", "serbest değiliz " gibi örnekler tehlikeli olup çizilirdi; güya bunlar Osmanlı ulusunun şikayetlerini dile getirebilirmiş... "Kardeş"

sözü biçare Sultan Murat'ı hatırlatacağı için yasak; "hasta "sözü "HastaAdam " tamlamasını akla getireceğı için o da yasak;'v:bx" Zulüm ve istibdadın, keyfî yönetimin 'ancak bilgisizlikle ayakta durabileceğini-pek iyi bilen Abdülhamit, memleketteki çok hafîfkültür ve öğrenim ışığını söndürmek içinher şeyi yapardı. Din kitaplarına bile el koydururdu. (Osman Nuri, a.g.e., c. II, s. 586-587)

Abdülhamit, bazı teknik gelişmeleri, kuşku yüzünden yasaklamıştı. Sözelimi, "dinamo" sözcüğü "dinamit" sözcüğüne çağrışım yaptığı için "memleketi elektrik nimetlerinden yoksun bırakmıştı-'. (Uşaklıgil, Kırk Yıl, s. 422)

Abdülhamit elektrikten hoşlanmazdı, telefonu - memlekete sokmazdı, uçak ise bir umacı kadar dehşet verirdi; Ali Reşat'ın şundan bundan sütunlarında uçaklardan söz etmesi az kalsın başına büyük bir dert getirecekti. (Yalçın a.g.e., s. 106)

Onun bu kuşkusunu curnalcılar da bir yandan körüklemekte idiler. Sözelimi, Le Grand Illustration dergisinde, elektriğin bulunması üzerine yazılmış bir makaleyi Nafia Nezareti eski mühendislerinden Osep Efendi çevirmiş, bunu, saraya sunduğu (Mayıs 1905) bir curnala ekleyerek, şunları salık vermişti:

- "1. Gerek adı geçen buluşlar hakkında ve gerek telsiz telgraf hakkında okullarda derslerde bilgi verilmemesi,*
- 2. Bundan böyle gazetelerde adı geçen fenden kesinlikle söz edilmemesi,*
- 3. Bunların ve benzeri aletlerin memlekete sokulmaması." (FaizDemiroğlu, Abdülhamit'e Verilen Jurnaller, s. 78-79)*

Bütün bunlar, geri kalmış bir memleketin niçin geri kaldığını gösteren kanıtlardır. Elektrik konusunda bir örnek daha verelim: Hüseyin Cahit, "Yeni Mecmua" adlı bir sanat dergisi çıkarmağa girişmişti. Larousse dergisi örnek alınarak, "bir Avrupa dergisi olgunluğunda çıkması için" özene bezene hazırlanan bu dergi basılmış; satışa çıkmadan iki gün önce, Şehzadebaşı tiyatrolarından birinin perdesine ışıldakla yansıtılarak ilan edilmiş; bu olay, Elektrikli ilan başlıklı bir yazı ile Sabah gazetesinde'duyurulmuş; fakat verilen bir curnal sonucunda, dergi daha satışa çıkmadan yasaklanmış. (Yalçın, a.g.e. s. 81-84).

Abdülhamit devrinde, yasaklanan sözler, sözcükler yanında, basın, bir de dizgi yanlışı dolayısıyla başka anlama dönüşen sözler ve sözcükler yüzünden birtakım tehlikelerle karşılaşmakta idi. Bu konuda ünlü birkaç örnek var elimizde, abdülhamit'in tahta çıkış tarihi olan 19 (31) Ağustos gününde yapılan şenlikler, bir de her hafta cuma namazı için camie gidiş töreni, gazetelerde şatafatlı sözlerle baş haber olarak verilirdi. İşte bu yazılarda yapılan iki dizgi yanlışı, iki gazetenin kapatılmasına yol açmıştı: Sabah gazetesinde çıkan "Şevketli Gazi Abdülhamit Han-ı Sani" (Ulu gazi İkinci Abdülhamit Han) sözünde "şevketli" sözcüğünün "l" harfi düşmüş, Arap alfabesine göre bu sözcük "Şu kötü" diye okunur olmuş; böylece, cümle "Şu kötü Gazi Abdülhamit Han-ı Sani" kılığına girmiş; İkdam gazetesinde de, Abdülhamit'in tahta çıkış günü şenliklerinden söz edilirken kullanılan "leyle-i mes'ude" mutlu gece sözü, "kara anlamına gelen bir kökten türeyen "mesude" (kara ve karartılmış anlamında, "müsvedde" diye de

okunabilir) diye basılarak, tamlamanın anlamı, "kara gece" kılığına girmiş (Yalçın, a.g.e., s. 103). Bu türlü dizgi yanlışları baskı işiyle uğraşan herkesin basma gelebilir. Nitekim, yine o devir yazarlarından Abdullah Cevdet'in bir şiirinde geçen "Ben vatanım öksüzüyüm" dizesindeki "öksüzüyüm" sözünün "s) harfi düşmüş, dize "Ben vatanın öksüzüyüm" biçimine girmişmiş. Ne var ki, Abdullah Cevdet, devlet başkanı olmadığı için, "ököz" sözünden ötürü hiç kimseyi cezalandıramamış herhalde... Bu konuda bir de şu örnek var: Abdülhamit, devlet "salname"sine (yılık) çok önem verirmiş. Salname'nin başında her yıl Kanun-i Esasi'yi yayınlattırılmış; tahta geçerken, memleketi meşrutiyetle yöneteceği üzerine bir senet vermiş olduğu için, günün birinde senete karşısına çıkarlar da yargılamaya kalkarlarsa; "Kanun-i Esasi'yi kaldırmadım, uygulamasını Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) kararıyla geçici olarak erteledim" demeyi düşünürmüş. Bir keresinde, süslü bir yazıyla padişahın tahta çıkışını anlatan, çevresi yaldızla çerçeveli bir levha, salname ciltlenirken baş aşağı takılmış; saraya gönderilen bir curnalda, "Bundan maksat, baş aşağı gelmenizdir" denmiş; Abdülhamit öylesine öfkelenmiş ki, salname'nin basılıp ciltlendiği Matbaa-i Amire (Devlet Basımevi) gece yansı kapatılmış, kapısı mühürlenmiş, memurları dağıtılmış. (Memurin-i Mülkiye Komisyon-i Alisi" bu işi temizlemekle görevlendirilmiş. Onlar da, söz konusu yaldızlı levhayı yeniden basma işini Servetifunun basımevi sahibi Ahmet İhsan'a vermişler. Ahmet İhsan, yazının yeniden hattata yazdırılması gerek-

tiğini söylemiş. Yeniden yazılan yazının baskı provası komisyona gösterilmiş, her üye ayrı ayrı inceleyip imzaladıktan sonra komisyonca da mühürlenmiş, ancak ondan sonra basılmış. Baskı bittikten sonra, Ahmet İhsan bir de bakmış ki, Padişahın tahta çıkışını anlatan cümledeki "vel-istihkak" (hakkı olarak) sözü, "elif" harfinin yer değiştirmesi yüzünden "ve la-istihkak" (haksız olarak) kılığına girmiş; ve böylece, cümle, "Abdülhamit haksız olarak tahta çıktı" anlamına gelmiş. O yıllarda V Murat (ölm. 1905) henüz sağlamış. Ahmet İhsan, imzalı provaya bakarak baskıyı denetlemiş, komisyon üyelerinden hiçbirinin bunun farkına varmadığını anlamış; hemen komisyona koşup yanlışı gösterince, komisyon başkanının fesi başından sıçrayıp arkaya düşmüş... Basılan kağıtlar, basımevinin bodrumunda, iki komisyon üyesinin gözü önünde yakılmış; yazı düzeltilip yeniden basılmış. (Ahmet İhsan, Matbuat Hatıralarım, c L, s. 138-144).

Yasak sözcükler kullanmamın, dizgi yanlışlarının bir raslantı ile ters anlamlara gelmesinin, birtakım masum sözlerle hiç umulmayan anlamlar yüklenmesinin doğurduğu tehlikeler yanında, bir de bilgisizlik yüzünden birtakım sözlerle yersiz anlamlar yakıştırılarak curnal edilmesi tehlikesi vardı. İkdâm gazetesinde bir haber çıkmış:

"Dün gece Fransız sefarethanesinde verilen akşam yemeğinden sonra bir müsamere düzenlenerek bir de balo verilmiş ve bu defa Union Française de bir iki konser vermek üzere

*şehrimize gelip davetliler arasında bulunan .
meşhur kemani mösyö Thibaud tarafından bir
iki solo çalınarak bütün hazır bulunanlar 'teş-
nif-i azan' (kulakları küpe gibi süsleme) eyle-
miştir."*

Saray harem ağalarından biri, "azm" (kulaklar) sözü-
nü "ezan" solo"yu da "salavat" diye anlayarak, Matbuat
Müdürü Ahmet Arifi Beye bir mektup göndermiş:

*". ..Nasıl oluyor da dünkü gazetede yazılan fe-
na havadisın basılmasına müsaade ettiniz?
Müslümanların Halifesi Efendimize islam ale-
mi ne der? Hiç baloda ezan okunur, salavat
getirilir mi? Allah belalarını versin o edepsiz
heriflerin. Bu defalık bu kadar. Tekrarlanma-
sı halinde..."*

sözleriyle Matbuat Müdürümü hem uyarmış, hem de teh-
dit etmiş. (Semih Mümtaz S., Evvel Zaman İçinde, Canlı
Tarihler, s. 54-55).

Basında sansür konusunda verilen bilgiler ve örnekler
hep yazarların belleklerine kalan şeylerdi. Halit zıyamın
söylediği:

*"Nerede on satırlık bir fıkra basılmak üzere
ise, bunun en az beşi çıkarılmağa mahkumdu."
"Şuradan buradan birkaç satırla yirmi otuz*

G

sözcüğü kaldırarak, kırmızı kalemle bunlardan boş kalan yerleri doldururdu; böylece, memur, yazarın ortağı olmuş olurdu."

"Encümen-i Teftiş ve Muayene 'nin gözleri keskin birer şiş idi ki, baktığı müsveddeleri delik deşik ederek kalbura çevirirdi; bunlardan, uzun cümleleri çıkarmakla, satırları alt üst etmekle, sözcüklerden çizdiklerinin yerine hatır ve hayale gelmez şeyler icat edip tıkmakla yetinmemişlerdi; hoşuna gitmeyen parçaların, vehmine dokunan fıkraların yerine kendine özgü eklemeler, benzetme şeyler yapmış, hatta başlıkları değiştirmişlerdi" (Uşakgil, a.g.e., 299).

Ya da Hüseyin Cahit'in anlattığı:

"Bu sansür, yalnız siyasal şeylere değil, en ufak, en sıradan ayrıntılara varıncaya değin her şeye karışır, her yazıda, ne olursa olsun yüce dileğe aykırı bir nokta bulur ve onu ya büsbütün çizer, ya başka bir biçime sokardı" (Yalçın, a.g.e, s. 105).

yolundaki sözler, yakınmalar hep söylenti halinde kalıyor, yakın zamanlara kadar herhangi bir belge ile saptanmıyordu. Yine Hüseyin Cahit, bu konuda şöyle diyor:

"Bugünkü gençlik ve Abdülhamit zamanına yetişip de gazetecilik hayatına yaklaşmamış kişilerin bu sansürün şiddeti, dehşeti ve aynı zamanda budalılığı, işkilliliği üzerine doğru bir düşünce edinebilmeleri olanaksızdır. Bunu belgeler üzerinde görmedikçe insan inanmaz. Sansürcüye gönderilen en önemsiz bir yazının bile ne gibi yıkıntılara uğradığını gösteren sansürcü provalarından ne yazık ki ben de yoktur. Eğer eski gazeteler bunları saklamamışlarsa tarihimizin bu noktası gerçekten karanlıkta kalacaktır. (...) Bizim şimdi bu konuyla ilgili, hatırimızda kalan şeyler pek eksiktir; Abdülhamit sansürünün içyüzü üzerinde yeterli düşünce veremez. (...) Bir gün roman müsveddelerinde öyle bir düzeltme yapmıştı ki, anlam değişmişti; sanki yanlış bir çeviri yapmış gibi oluyordum. İlerde böyle bir kınanmaya uğrarsam, sansürcü yüzünden bu yanlışın doğmuş olduğunu kanıtlamak için, Hıfzı Beyin imzasıyla sansürcü provasını saklamıştım. Kağıtlarım o kadar elden ele geçti ki, bu kağıt yitip gitmiş. (Yalçın, a.g.e., s. 105)

Yazar, *Edebi Hatıralar* kitabını yayınladıktan (1935) iki yıl sonra, eskiden kalmış kağıtlarını karıştırırken, sansüre gönderilen ve üzerlerinde sansür memurunun düzeltmeleri ve imzalan görülen iki makalesinin provalarını bulmuş. O iki belgeyi ve kolonlardan bir tanesinin klişesini bir

dergide okuyuculara tanıtmış (Yedigün, c. X, 1.937-1938, no. 247, 248, 252). Makaleler, Tedrisat-ı Ahlakiye (ahlak öğretimi) ve Tedrisat-ı Lisaniye (dil öğretimi) başlıklarını taşıyor. Verilen bilgidен ve yayınlanan kolon klişesinden öğrendiğimize göre, sansür memuru, Tedrisat-ı Ahlakiye makalesinin aşağı yukarı yansından çoğunu atmış; geri kalanlar üzerinde de birtakım değişiklikler yapmış. Makalede, çocuklara iyilik ile kötülük üzerine nasıl bilgi verilebileceğinden söz edilirken şöyle denmiş:

"Bu nokta, bütün dünya filozoflarının uzun uzun düşünmelerini gerektiriyor. Hepsi, kendince uygun gördüğü yolu salık veriyor."

İnsanların düşünmesini tehlikeli gören sansürcü, "bütün dünya filozoflarının uzun uzun düşünmelerini gerektiriyor" sözlerini çizmiş; cümleyi şu kılığa sokmuş:

"Bu noktada muallimin (öğretmenler) kendince uygun gördüğü yolu salıkveriyor."

Makalenin başka bir yerinde ahlak kurallarını ezberletmekle onları erdem sahibi yapma olanağının bulunmadığı söylendikten sonra şöyle denmiş:

"Çocukların birtakım çok uzak sonuçları ve mükafatı düşünerek davranışlarını değiştir-mediklerini anlıyoruz!"

Sansürcü, filozoflar gibi, çocukların düşünmesini de istemediğinden, bu cümleyi büsbütün atmış.

(Yalçın, İki Vesika; f, Yedigün, c. X, 1937, no. 247). Makalenin başka bir yerinde de, İngiltere ve Fransa'da uygulanan ahlak eğitimi karşılaştırılmış, İngiliz eğitiminde, çocuk, eylemlerinde ve iyi ile kötüyü seçmekte özgür bırakılarak nefesine güvenme, sorumluluk düşüncesi kazanma yolu uygulandığı; Fransız eğitiminde ise böyle olmadığı anlatılmış. Yazının üçte birini tutan ve temel düşünceyi oluşturan bu parça bütünüyle atılmış (Yalçın, Sansür Düşüncesi, Yedigün, c. X, 1938, no. 252), onun yerine sansürcü şunları yazmış:

"Güzel ahlakın sağladığı şan ve şerefî ispat eden örneklerden en seçkini yüce islami eğitimidir!" (Sansürcünün bu eklemesi için klişeye bakınız).

Böylece, "yüce islami eğitim" dururken, İngiliz ve Fransız eğitiminden söz edilmesinin ve bunların karşılaştırılmasının ne gereği var demeğe getirmiştir. Hele bir yerde:

"Ahlaka saygı gösteren kavimlerin vahşilikten kurtuldukları, ahlaksızlığa düşenlerin yeniden vahşileştikleri..." (Yedigün, no. 247)

yolundaki sözün "ahlaksızlığa düşenlerin yeniden vahşileştikleri" parçası atılarak, Abdülhamit yönetiminin ahlaksız bir yönetim olduğu ve oyüzden vahşice işler yapıldığı adeta itiraf edilmiş oluyor.

Abdi İpekçi
İnönü Atatürk'ü Anlatıyor
Paul Dumont
Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev
Kılıç Ali
İstiklâl Mahkemesi Hatıraları
Prof. Dr. Niyazi Berkes
Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler I-II
S. İ. Aralov
Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I-II
Sabahattin Selek
İsmet İnönü'nün Hatıraları
Nurer Uğurlu
Atatürk'ün Yazdığı Geometri Kılavuzu
George Duhamel
Yeni Türkiye Bir Batı Devleti
Bülent Tanör
Türkiye'de Yerel Kongre iktidarları
Prof. Dr. Suna Kili
Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli
Kalih Rıfkı Atay
Atatürk'ün Bana Anlattıkları
Reşit Ülker
Atatürk'ün Bursa Nutku
Prof. Dr. Tank Zafer Tunaya
İslamcılık Cereyanı I-II-III
M. Şakir Ülkütaşır
Atatürk ve Harf Devrimi
Kılıç Ali
Atatürk'ün Hususiyetleri
Mustafa Kemal
Anafartalar Hatıraları
Ecvet Güresin
31 Mart İsyanı

Doğan Avcıoğlu
31 Mart'ta Yabancı Parmağı
Metin Toker
Şeyh Sait ve isyanı
Süleyman Edip Balkır
Eski Bir Öğretmenin Anıları
Yunus Nadi
Bilinci Büyük Millet Meclisi
Kemal Sülker
Dünyada ve Türkiye'de işçi Sınıfının Doğuşu
Prof. Dr. Neda Armaner
İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nurculuk
Fazl Hüsnü Dağlarca
Destanlarda Atatürk /19 Mayıs Destanı
Yunus Nadi
Mustafa Kemal Paşa Samsun'da
İsmet Zeki Eyuboğlu
İlticanın Ayak Sesleri
Nuri Conker
Zabit ve Kumandan
Mustafa Kemal
Zabit ve Kumandan ile Hasbthal
İsmet Zeki Eyuboğlu
İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nakşibendilik
Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur
Ermeni Meselesi I-II
Talât Paşa
Haturalar
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
Hürriyetin ilamı
İsmet İnönü
Lozan Antlaşması I-II
Sami N. Özerdim
Yazı Devriminin Öyküsü

Nurer Uğurlu
Atatürk'ün Askerlikle İlgili Kitapları
Atatürk'ün Askerlikle İlgili Çeviri Kitapları
Halide Edip Adivar
Türkün Ateşle İmtihanı I-II-m
Prof. Dr. Muammer Aksoy
Atatürk ve Tam Bağımsızlık
Prof. Dr. Şerafettin Turan
Atatürk ve Ulusal Dil
Johannes Glasneck
Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye I-II-HI
İsmet İnönü
Cumhuriyet'in İlk Yılları I-II
Gazi Mustafa Kemal
Yarın Cumhuriyet'i İlan Edeceğiz (Nutuk'tan)
Yarın Cumhuriyeti İlan Edeceğiz (Söylev'den)
Fazlî Hüsnü Dağlarca
Gazi Mustafa Kemal Atatürk
Eylemde/10 Kasımlarda
Ruşen Eşref Ünaydın
Atatürk'ü Özleyiş I-II
Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil
Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak
Prof. Dr. A. Afetinan
M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım
Fahri Rıfkı Atay
Zeytin Dağı
Prof. Dr. Suat Sinanoğlu
Türk Hürriyetçiliği I-II-III
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
Batılılaşma Hareketleri I-II
Charles N. Sherrill
Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye
Hatıraları/Mustafa Kemal I-II

İsmet Zeki Eyuboğlu
Karanlığın Ayak Sesleri / Kadirilik
Dr. Bernard Caporal
Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında
Türk Kadını I-II
Dr. Bernard Caporal - Neşe Doster
Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında
Türk Kadını III - Kronoloji
Ruşen Eşref Ünaydın
Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat
Kurt Steinhaus
Atatürk Devrimi Sosyolojisi I-II
Bahir Mazhar Erüreten
Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları
Sabahattin Eyuboğlu
Köy Enstitüleri Üzerine
Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu
İlk Meclis
Prof. Dr. A. Afetinan
M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları
Yunus Nadi
Cumhuriyet Yolunda
Faliş Rıfki Atay
Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs
Gazi Mustafa Kemal
1919 Yılıın Mayısının 19'uncu Günü Samsun'a Çıktım
Nadir Nadi
27 Mayıs'tan 12 Mart'a
Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur
Balkan Savaşları / Birinci Balkan Savaşı I-II-III
Tayfur Sökmen
Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar
Dr. Abdurrahman Melek
Hatay Nasıl Kurtuldu

Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur
Balkan Savaşları / ikinci Balkan Savaşı I-H
Gazi Mustafa Kemal
Erzurum Kongresi
Sabahattin Selek
Millî Mücadele (Erzurum'da Gergin Günler)
Yaşar Nabi
Balkanlar ve Türklük I-II
Ceyhun Atuf Kansu
Bağımsızlık Gülü
General Fahri Belen
Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e. Kadar)
Gazi Mustafa Kemal
Sivas Kongresi I-B-ni-IV
Doç. Dr. Suat Yakup Baydur
Dil ve Kültür
Kadriye Hüseyin
Mukaddes Ankara'dan Mektuplar
Berthe Georges-Gaulis
Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği
Ord. Prof. Enver Ziya Karal
Tanzimat-ı Hayriye Devri
Falih Rıfkı Atay
Çankaya I-II-IH-rV-V
Liman von Sanders
Türkiye'de Beş Yıl I-II-III
İsmet İnönü
Hattıralar (Birinci Dünya Harbi) • « - «-
Arnold .I. Toynbec
Türkiye I-II-III - Bir Devletin Yeniden Doğuşu,
İlhami Bekir i/
Allın Destan Mustafa Kemal Atatürk I-DU, - . •
Prof. Dr. Mahmut Âdem
Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız

John Grew
İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları - Atatürk ve İnönü
Dr. Bernard Caporal
Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I-II-III (1923-1970)
Dagobert von Mikusch
Avrupa ile Asya Arasındaki Adam (Gazi Mustafa Kemal) I-II-III-IV
Prof. Dr. Erol Manisah
Dünden Bugüne Kıbrıs
Mustafa Baydar
Atatürk'le Konuşmalar
Gazi Mustafa Kemal
Ankara'ya Geliş (Nutuk'tan)
Ankara'ya Geliş (Söylev'den)
Yunus Nadi
AH Galip Hadisesi
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku
Tevfik Bıyıksoğlu
Atatürk Anadolu'da (1919-1921)
Nadir Nadi
27 Mayıs'tan 12 Mart'a (1961-1962)
Oktay Akbal
Atatürk Yaşadı mı?
Jean Deny
Yeni Türkiye
Mahmut Esat Bozkurt
Atatürk İhtilâli I-Ü-III
SSCB Dışişleri Bakanlığı
İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Stalin, Roosevelt ve Churchill'in
Türkiye Üzerine Yazışmaları
Edward Weisband
İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası I-II-III
Y.A. Bağirov
Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri I-II

A. Şemsutdinov

- Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye - Sovyetler Birliği İlişkileri
Mustafa Kental, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç,
Cevat Abbas
- 30 Ağustos Hatıraları
Ali Alev
- Baku 1920, Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri I-II-III)